

ՊՅԵՌԻ ԲՈՒՐԴՅԵՆ ԵՎ ՕՏԱՐՄԱՆ ՆՐԱ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԸ (ՔԱՂԱՔԱԳԻՏԱԿԱՆ ԴԻՏԱՆԿՅՈՒՆ)

Հոգվածն ուղղված է օտարման Պ. Բուրդյեի հայեցակարգի քաղաքագիտական վերլուծությանը: Այստեղ քաղաքական օտարումը բնութագրվում է որպես քաղաքական կուսակցությունների՝ սոցիալական խմբերի շահերի իրենց ներկայացուցչության սկզբունքի խաթարման, աղավաղման արդյունք:

Հանգուցային բառեր և արտահայտություններ՝ խմբային շահերի ներկայացուցչություն կամ պատվիրակման սկզբունք, քաղաքական օտարում, ապարատ, կուսակցական բյուրոկրատիզմ:

Հանրագիտարանային հրապարակումներում օտարման ներքո բնութագրվում են, նախ՝ այն գործընթացները և դրանց հետևանքները, երբ մարդկային գործունեության արդյունքները, ինչպես նաև մարդու հատկանիշներն ու առանձնահատկությունները վերածվում են մարդկանցից անկախ և նրանց վրա իշխող ուժի, երկրորդ, երբ գանազան երևույթները և միջմարդկային հարաբերությունները վերածվում են ինչ-որ այլ բանի, քան ինքնին դրանք գոյություն ունեն, երբ մարդկանց գիտակցության մեջ ռեալ, կենսական իրողությունները փոխարինվում են իրենց աղավաղմամբ ու խեղաթյուրմամբ:¹

Այս մեթոդաբանական դիրքորոշման շրջանակներում «քաղաքական օտարում» հասկացությունն արտահայտում է մի վիճակ, երբ քաղաքական գա-

ղափարները, հարաբերությունները և ինստիտուտները վերածվում են մարդկանցից անկախ, իսկ երբեմն՝ նրանց հակադիր և խորթ ուժի:² Բնութագրումը, սակայն, թերի է, քանի որ հաշվի չի առնվում մարդկանց քաղաքական հարաբերությունների աղավաղումն ու խեղաթյուրումը՝ արտացոլված նրանց գիտակցության մեջ:

Քաղաքագետները, սոցիոլոգները և սոցիալական հոգեբանները մարդկանց սոցիալական գիտակցության և ինքնագզացողության վիճակը բնութագրելիս լայնորեն կիրառում են «քաղաքական օտարում» հասկացությունը: Այդ հասկացությունը բավական ճշգրիտ կերպով բնութագրում է շարքային քաղաքացու իրական վիճակը, որը սուր է զգում իր մեկուսացվածությունը պետությունից, նրա հիմնական ինստիտուտներից, խմբավորումներից և անձանցից, ովքեր վերահսկում են թելադրվող քաղաքականությունը: Ընդգծվում են քաղաքական օտարվածության քանակապես չափելի հետևյալ հատկանիշները՝

- անգործությունը, որ հարուցում է անհատի, խմբի կողմից սեփական կենսական հանգամանքները կամ երկրում ստեղծված ձգնաժամային իրադրությունը վերահսկելու կամ փոխելու անկարողության զգացմունքը:

- արժեքորոշման և պակասարժեքի վիճակը՝ կենսական նպատակներին հասնելու կամ սեփական շահերի պաշտպանության համար հասա-

1 Социологический энциклопедический словарь. Под ред. Г. В. Осипова. – М., 1998, с. 229; Философский энциклопедический словарь. Под ред. И. Т. Фролова. – М., 1986, с. 351.

2 Политологический словарь в 2-х частях. Ч. 2, М., 1994, с. 281.

րակության օրենքների և պաշտոնական բարոյականության կողմից չխրախուսվող, անօրինական միջոցների դիմելու հարկադրական անհրաժեշտությունը.

- քաղաքական մեկուսացումը՝ հասարակության մեջ կամ որոշակի սոցիալական խմբում ընդունված քաղաքական արժեքների մերժումը.

- ինքնամեկուսացումը՝ առերևույթ մասնակցումը այնպիսի քաղաքական գործողություններին, որոնք որևէ ներքին բավարարվածություն չեն պատճառում և ընկալվում են որպես զուտ արտաքին, ցուցադրական անհրաժեշտություն.

- քաղաքական միայնությունը, որ արտահայտվում է խմբի, հասարակության կողմից ընդունված չլինելու, կամ, որ նույնն է, մերժված լինելու զգացողությամբ:

Սոցիալ-հոգեբանական և քաղաքագիտական հետազոտություններից պարզվել է, որ հենց քաղաքականության ոլորտում է, որ մարդիկ ավելի հաճախ են տառապում սոցիալ անգործության, անինաստության և անելանելիության զգացումներով: Քաղաքական գիտակցության և ինքնագզացողության վիճակը, որը բնութագրվում է վերոնշյալ էմպիրիկ հատկանիշներով, հենց քաղաքական օտարվածությունն է: Իսկ այն անձը, որը ցուցադրում է այդպիսի ինքնագզացողություն և գիտակցություն, քաղաքականապես օտարված անհատն է:

Իհարկե, օտարվածության քանակապես չափելի մակարդակը շատ կարևոր դեր է խաղում, սակայն չափման մասշտաբները շատ ավելի ընդգրկուն են դարձել: Դրանք ներառում են նաև սոցիալական խմբերի, կուսակցությունների շարքային անդամների շահերի ներկայացուցչության մեխանիզմների ձևաբեկման և խաթարման, առհասարակ՝ ներկայացուցչական ժողովրդավարության արատավոր կողմերը: Տեղին է նկատել, որ անհատի և սոցիալական խմբերի մակարդակում ներկայացուցչական

ժողովրդավարության մեխանիզմների չգործելու դեպքում ոչ միայն խիստ անարդյունավետ է դառնում շահերի ներկայացուցչությունը, այլև նպաստավոր պայմաններ են ստեղծվում քաղաքական օտարվածության աճի համար:

Մեր ժամանակների մեծանուն սոցիոլոգ և քաղաքագետ ֆրանսիացի Պյեռ Բուրդյեն բավական մեծ ուշադրություն է դարձրել ներկայացուցչական ժողովրդավարության հիմնախնդիրների ուսումնասիրությանը, մշակել է քաղաքական օտարման ինքնատիպ և արդյունավետ հայեցակարգ: Բուրդյեի արծարծած ներկայացուցչական ժողովրդավարության սոցիոլոգիական մեկնաբանության մեջ ուշագրավ է երեք հանգամանք: Նախ՝ նա ընդգծում է, որ ժամանակակից ժողովրդավարական իշխանության ինստիտուտների կազմավորման հիմքում ընկած է ժողովրդի, դասակարգերի, սոցիալական խմբերի, ազգերի կամ էթնոսների շահերի ներկայացուցչության, կամ, որ նույնն է, ներկայացման սկզբունքը: Այլ կերպ ասած՝ ներկայացուցչությունը սոցիալական խմբերի ինստիտուալացման անհրաժեշտ միջոց է, որի էությունը խմբերի իրավունքներն իրենց շահերը ներկայացնողներին փոխանցելու մեջ է: Երկրորդ՝ Բուրդյեն, իհարկե, հասկանում է, որ ներկայացուցչական ժողովրդավարության պայմաններում որոշակի սոցիալական խումբը կամ քաղաքական կազմակերպությունը, պարզապես, գոյություն չունի առանց համապատասխան պետական գրանցման, առանց իրենց շահերի ներկայացուցիչների, որոնք գործում են խմբի կամ կազմակերպության անունից և նրանց հանձնարարությամբ: Այսինքն՝ սոցիալական խումբը կամ քաղաքական կազմակերպությունը գոյություն չունի առանց իրավաբանական և խորհրդանշական (սիմվոլիկ) ներկայացուցչության, որոնց շնորհիվ խումբը կամ քաղաքական կազմակերպությունը «ձանաչում է ինքն իրեն»:

Առաջադրելով ներկայացուցչության հակասականության պրոբլեմը՝ Բուրդյեն չէր կարող շրջանցել կուսակցություններում քաղաքական օտարման բնույթի և առանձնահատկությունների խնդիրը: Ըստ Բուրդյենի՝ կուսակցական օտարումը ոչ այլ ինչ է, քան ներկայացուցչական ժողովրդավարությանը ներհատուկ իշխանության պատվիրակման (ներկայացուցչության) ձևաբեկված պրակտիկայի օրինաչափական արտահայտություն: Բուրդյեն համոզված էր, որ կուսակցական օտարման հիմքում ընկած է «ներկայացուցչության» ֆենոմենը: Հենց դրա վրա է հիմնվում կուսապարտի, կուսակցական բյուրոկրատիայի ուժը, կուսապարտ, որն իր ձեռքում է կենտրոնացնում ամենատարբեր կազմակերպչական հարցերի լուծման, ինչպես նաև օրակարգի ձևավորման իրավունքը: Ապարատն է նշանակում կուսհամագումարների պատվիրակներ, նա է կազմում խորհրդարանի պատգանավորության թեկնածուների փակ ցուցակները: Հետագայում դրանք ձևականորեն հաստատվում են պլենումներում և ընդհանուր ժողովներում: Որոշումների նախագծերը ևս նախապես պատրաստվում են ապարատի կամ բյուրոյի կողմից, իսկ կուսակցության շարքային անդամները միայն մասնակցում են քվեարկությանը: Այս ամենն արտացոլում է ներկայացուցչական ժողովրդավարության պայմաններում կուսապարտի իշխանության վերարտադրության տրամաբանությունը և նրա գործունեության ավտորիտար-բյուրոկրատական ոճը՝ կուսակցական իշխանության մենաշնորհը պահպանելու նպատակով: Կուսակցական բյուրոկրատիան, կուսապարտը կարծեք թե հետապնդում են երկակի նպատակ: Խոսքով նրանք դեն չեն ժողովրդավարության զարգացմանը, անգամ պատրաստ են դա խրախուսելու, սակայն պատրաստ չեն ընդունելու այնպիսի որոշումներ, որոնք

պահանջում են սահմանափակել կուսակցական բյուրոկրատիայի տիրապետման հնարավորությունները: Ամեն դեպքում էլ նման քաղաքականության «շնչառությունը» կարճատև է, սահմանափակված է ապարատի իշխանությունը պահպանելու քաղաքական նկրտումներով: Այդ բացասական երևույթների հիմնապատճառները պետք է փնտրել ապարատի գործունեության նկատմամբ ներկուսակցական վերահսկողության ծայր աստիճան թուլության, ներկուսակցական ժողովրդավարության անզարգացածության մեջ:

Ապարատային բյուրոկրատիզմի ուղին կապված է բազմաթիվ ռիսկերի հետ: Նախ՝ այդ ուղին ելնում է այն կարծեցյալ դրույթից, թե միայն ապարատի «դեմիուրգ-արարիչներն» են օժտված կուսակցության առջև ծառացած բոլոր հիմնահարցերը գիտակցելու և լուծելու իրավունքով: «Աստծո փոխանորդ» կարգվելու այս մեծամոլիկ հավակնությունը քաղաքական անբարտապանության արդյունք է, իսկ կուսակցական ժողովրդավարության տեսանկյունից նման մոտեցումը զուրկ է քաղաքական հիմքերից: Երկրորդ, պարատային բյուրոկրատիզմն անխուսափելիորեն կազմաքանդում է հակադարձ կապերը, աղավաղում է «ներքևից», այսինքն՝ կուսակցական շարքերից եկող ազդանշան-հաղորդումները կուսակցության ներսում գործերի իրական վիճակի մասին: Կուսակցական ղեկավարումը դառնում է անբովանդակ, ինչը հանգեցնում է կուսապարտի և կուսակցական շարքերի փոխօտարման խորացմանը:

Ասում են, թե լինում է կուսակցական բյուրոկրատիա, որը պատասխանատվությամբ է կատարում իր գործառնությունները, սակայն արգասաբեր կուսակցական բյուրոկրատիան հնարավոր է որպես ղեկավարման ապարատ, որը մշտապես վերահսկվում է կուսակցության շարքային անդամների կողմից և ծառայում է նրանց:

Որոշք են այն նրբին մեխանիզմները, որոնց շնորհիվ կուսապարատն իրականացնում է իշխանության բռնատիրումը: Դա կատարվում է փոխանունության (մետոնիմիա) շնորհիվ, երբ մասի (կուսակցության, նրա առաջնորդի և վերջինիս ենթական կուսապարատի) շահերը նույնականացվում են ողջ կուսակցության, անգամ ժողովրդի ընդհանրական շահերի հետ: Դա, իսկապես, հիշեցնում է պատկերավորման միջոցներից մեկը՝ մետոնիմիան, երբ փոխանակ ասելու, որ այսինչ կամ այնինչ մարդը հարստացավ՝ ասում են. «Երևանը հարստացավ»... Որոշակի կուսակցության, քաղաքական կազմակերպության՝ ներկայացուցիչները, իրականացնելով իրենց անդամների՝ սոցիալական մեծ խմբերի շահերի՝ ներկայացուցչության գործառնությունը, նրանց նկատմամբ ձեռք են բերում որոշ խորհրդանշական (սիմվոլիկ) քաղաքական իշխանություն: Դա իրականացվում է առանց որևէ բռնության՝ փոխանություն, այսինքն՝ մասի (առաջնորդի, նրա կուսապարատի) կողմից ամբողջի (կուսակցության, ժողովրդի) լիազորությունների սեփականման-յուրացման շնորհիվ: Դա տեղի է ունենում այնպիսի եղանակով, որը Բուրդյեն անվանել է «պատգամախոսի էֆեկտ», կամ, որ նույնն է, ապարատի ներկայացուցիչների յուրօրինակ «ինքնաօծում», «սրբագործում»: Միջնորդի կամ մեղիումի դերում հանդես են գալիս հենց այդ ներկայացուցիչները, որոնք նույնիսկ իրենց գործունեության մեջ հրաժարվում են անձնական դերանունից և միշտ ասում են «մենք, մեր կուսակցությունը...» կամ «կուսակցությունը գտնում է, որ...»: Սեփական ես-ը տարրալուծում են ողջ կուսակցության, անգամ ժողովրդի հիմնարար շահերի՝ «այդ բարձրագույն ատյանի» մեջ: Ինչպես քահանան իրեն համարում է եկեղեցու, այդ անանձնական ամբողջի ներկայացուցիչը, այդպես էլ պատգամավորը հանդես է գալիս ժողովրդի, աշխատավորության, ազգի,

դասակարգի, սոցիալական խմբի անունից: Ավելին, հնարավորություն է տալիս, որպեսզի պատգամավորները, քաղաքական գործիչներն իրենց սեփական կամքը և սեփական շահերը ներկայացնեն որպես ժողովրդի, ընտրազանգվածի կամք և այլն: Պարզ է, որ ժողովրդին, ընտրազանգվածին մշտական վկայակոչումները մշտապես կառուցվում են այն կուսակցությունների, ապարատների, լիդերների իշխանության լեգիտիմացման համար, որոնք բռնատիրել են նույն ժողովրդի շահերը ներկայացնելու և նրանց համախմբելու գործառնությունը: Պ.Բուրդյեն նկատել է, որ կուսակցական առաջնորդը, քաղաքական գործիչը որպեսզի իրեն վերագրի սոցիալական խմբի (սակ ժողովրդի - Ս.Կ.) հեղինակությունը, իրեն պետք է նույնացնի այդ խմբի հետ, որն նրան օժտում է իր հեղինակությամբ:¹ Անկասկած է, որ եթե ինչ-որ մեկը, հանդես գալով միայն իր անունից, անսպասելիորեն դիմում է խմբին՝ մասնակցելու այս կամ այն գործողությանը, հակակառավարական հանրահավաքին և կամ բոլորի ենթարկելու ընտրությունների արդյունքները, ապա հազիվ թե նրա ձայնը լսելի լինի հասարակության տարբեր շրջանակներում, սակայն եթե նույն մարդը, քողարկելով իր իսկական նպատակները և դեմքը, հանդես գա «ժողովրդի, ազգի անունից», ապա ամեն ինչ փոխվում է:

Պ.Բուրդյեն գտնում է, որ «Անցումը սահմանական եղանակից հրամայական եղանակին ենթադրում է անհատականից անցում կոլեկտիվին՝ որպես ցանկացած ճանաչված կամ ճանաչվելիք հարկադրանքի հիմքի»:² Պ.Բուրդյեն առանձնացնում է քաղաքական օտարման այնպիսի տեսակ, ինչպիսին է քաղաքական ինքնակոչությունը, երբ արտաքուստ համազգային շահին ծա-

1 Бурдые П. Социология политики. - М., 1993, с.242-243.

2 Նույն տեղում, էջ 247-248:

ռայելու դիմակի ներքո կուսակցական լիդերները փորձում են իրագործել իրենց նեղ խմբային շահադիտական նկրտումները: Ընդ որում, քաղաքական ինքնակոչը պատրաստ է հեշտահաճո կերպով շրջանցել բոլոր օրենքներն ու բարոյական սկզբունքները՝ առաջնորդվելով «նպատակն արդարացնում է միջոցը» մաքիավելիական կարգախոսով:¹

Օտարված քաղաքական գիտակցության, ժողովրդի շահերի ներկայացուցչության մեխանիզմների վերասերման ձևերից է քաղաքական ֆետիշիզմը, երբ առանձին քաղաքական գործիչներին, պատգամավորներին և այլոց՝ անկախ ընտրողների ու սոցիալական խմբերի իրական կարծիքներից, վերագրվում են հասարակական, ազգային գրավչության հատկանիշներ: Այստեղ խմբերի ուժը վերագրվում է կուսակցական գործիչներին, որոնք «ստանձնում» են հիանալի հատկանիշները: Դա հանգեցնում է առանձին կուսակցական գործիչների, «ազգային բարերարների» կերպարների առասպելականացմանն ու դրանց համապատասխան ընկալմանը: Այդ կուսակցական գործիչները՝ «ազգային բարերարները» փոխակերպվում են ազգային հերոսների կամ փրկիչների, որոնք, մարտնչելով ամեն տեսակի հրեշների և չար ոգիների դեմ, պաշտպանում են ազգային իդեալները և մաքրում քաղաքական, կուսակցական տարածքը: Այդ երևույթը հիմնվում է այն պատրանքի վրա, թե իբր «ազգանվեր» կուսակցական գործիչների խոսքն ու խարիզման հրաշագործ եղանակով կվերածվեն գործերի՝ առանց ձգնաժամի հաղթահարման գիտական ծրագրերի, իշխանության և ընդդիմության միջև կառուցողական երկխոսության: Այդօրինակ քաղաքական ընկալումը ոչ մի կապ չունի այդ գործիչների իրական գործունեության կամ ոչ ռացիոնալ փաստարկների հետ: Իշխանություններից բնակ-

չության մեծամասնության օտարումը դրսևորվում է նաև նրանով, որ շարքային քաղաքացու մոտ իշխանությունը չի կապվում իր համայնքի, տեղական ադմինիստրացիայի հետ: Նրա համար իշխանության գտնվելու վայրը մայրաքաղաքն է, որտեղից և նա ակնկալում է իրեն մտահոգող խնդիրների հնարավոր լուծումը:

Բացի դրանից՝ թերևս կուսապարտի նույնականացումը որևէ սոցիալական խմբի, համայնքի և այլնի հետ բացառապես գիտակցված գաղափարախոսական գործունեություն չէ, քանի որ շատ բան արվում է անգիտակցորեն: Հենց այդ պատճառով էլ քաղաքական ֆետիշիզմը բնորոշ է ոչ միայն կուսակցական գործիչներին, այլև այդ քաղաքական կազմակերպությունների շարքային անդամներին: Այդօրինակ ֆետիշիզմից կարելի է ազատվել միայն ապարատի արհեստածին նույնականությունը պակասեցնելով անելու միջոցով: Առերևույթ թվում է, թե կարելի է ապարատին դիմել հետևյալ խոսքերով՝ «Դուք, ապարատի ներկայացուցիչներ, առանց մեզ ներկայացուցիչներ չեք, մենք կարող ենք ձեզ զրկել մեր սոցիալական խումբը ներկայացնելու իրավունքից»: Հարցը դրանով չի լուծվի, քանի որ ներկայացուցչական ժողովրդավարության հզոր մեխանիզմը մշտապես վերարտադրում է քաղաքական կազմակերպության, նրա շարքային անդամների կախվածությունը ապարատից ու նրա ներկայացուցիչներից: Պետք է նկատի ունենալ և այն, որ հետխորհրդային հասարակություններում կուսակցությունների բյուրակրատացումը ամենևին էլ տեղի չի ունենում վերերյան եղանակով: Հայտնի է, որ վերերյան բյուրոկրատիան հանդիսանում է պրոֆեսիոնալ մենեջերների լեգիտիմ տիրապետման եղանակ, իսկ մեզանում քաղաքական մենեջմենթի գծով պրոֆեսիոնալների փոխարեն տիրապետող դիրքեր են զբաղեցնում հիմնականում

1 Նույն տեղում, էջ 243-248:

«հաճկատարները», «հնարամիտները», որոնք կարողանում են դուր գալ իրենց «կուսակցական պետերին», նրանց հաճոյանալ, կռահել և գուշակել իրենց առաջնորդների և կուսապարատի պատասխանատուների ձգտումները և հակումները: Նրանք պետք է տիրապետեն իրենց մրցակիցների դեմ խարդավանելու, բանսարկություններ սարքելու «արվեստին»: Կուսակցական կարիերիզմը մարդկանց մեջ դաստիարակում է այնպիսի հատկանիշներ, ինչպիսին են հաճկատարությունը, կամակատարությունը, շողոքորթությունը և թծողությունը: Կարիերիզմը զարգանում է անվստահության և բանսարկությունների մթնոլորտում, որոնք ներկուսակցական մր-

ցակցության անբաժան ուղեկիցներն են:

Հետխորհրդային հասարակությունների ընտրական պրակտիկան ցույց է տվել, որ կուսակցական օտարման գործընթացները այնքան հեռուն են գնացել, որ հիմնախախտել են բուն խմբերի շահերի ներկայացուցչության, պատվիրակման մեխանիզմը: Կուսակցությունները վերածվել են յուրօրինակ վենչուրային տիպի քաղաքական կազմակերպությունների, որտեղ ներդրումներ կատարվում են՝ ապագայում հնարավոր քաղաքական և տնտեսական օգուտներ ստանալու նպատակով:

Հոդվածի ներկայացման տարեթիվը՝
21.03.2015

ПЬЕР БУРДЬЕ И ЕГО КОНЦЕПЦИЯ ОТЧУЖДЕНИЯ (С ПОЛИТОЛОГИЧЕСКОЙ ТОЧКИ ЗРЕНИЯ)

САРКИС КАРАПЕТЯН

Национальная Академия наук РА, Институт философии, социологии и права, аспирант

Статья посвящена политологическому анализу концепции политического отчуждения П.Бурдьё. Раскрыта сущность интерпретации П.Бурдьё политического отчуждения как результата нарушения политическими партиями принципов представительства интересов социальных групп.

Дата представления статьи: 21.03.2015

PIERRE BOURDIEU AND HIS CONCEPT OF ALIENATION (FROM THE POINT OF VIEW OF POLITICAL SCIENCE)

SARGIS KARAPETYAN

*The National Academy of Sciences of the Republic of Armenia, Institute of Law and Philosophy
Postgraduate Student*

The article is devoted to the political analysis of the concept of political alienation by P. Bourdieu. The interpretation essence of P. Bourdieu's political alienation as a result of principles violations of the political parties representing the interests of social groups has been disclosed.

Article submission date: 21.03.2015